

O POVESTE LEGENDARĂ MARAMUREȘEANĂ REGĂSITĂ ÎN PERIODICUL SĂLĂJEAN "GAZETA DE DUMINECĂ"

IOAN MUSCA și PAMFIL BILȚIU

Evenimentul istoric, care a inspirat legenda "Comănacul Șpanului" sau "schița populară, culeasă din gura poporului"¹, cum o tipologizează redacția "Gazetei de Duminecă", *Bătălia de la Borșa* (jud. Maramureș) din 4 septembrie 1717, a fost: "de fapt o ambuscadă bine organizată de maramureșeni, care a pus capăt pradei și jafului tătarilor"².

Gheorghe Șincai, folosind diverse cronici: "Pân-aci, istoricul bălăcenesc, ci tu mai cetește despre acestea pe Delchiaro și pe Engel, cari așisderea scriu. Despre războiul cu turcii și luarea Bălgradului mai chiar scrie Ghebardi³ ... Mai chiar scrie despre venirea tătarilor, Borșai Pal"⁴ ..., chiar citându-le, surprinde contextul european care a inițiat momentul istoric evocat.

Pe plan european, evenimentul care a influențat politica de alianțe a celor trei țări române, a fost războiul izbucnit, în anul 1716, între Imperiul habsburgic și Imperiul otoman. După înfrângerea dezastruoasă suferită de turci la Petrowaradin (5 august 1716), aceștia se retrag ocupând Belgradul, unde vor fi puternic asediați, în anul 1717, de armatele habsburgice de sub comanda generalului Eugeniu de Savoia⁵. După unii autori, situația a creat premisele reluării luptei pentru înlăturarea suzeranității habsburgice asupra Transilvaniei⁶. În august 1717 cetatea Belgradului va fi cucerită de trupele habsburgice. Aceste împrejurări determină și evenimentele din Transilvania la care ne referim.

Pentru a slăbi presiunea habsburgică asupra Belgradului, sultanul organizează expediția cu caracter diversionist din Transilvania, cu scopul de a

¹ *Gazeta de Duminecă*, [Șimleu], an. I, nr. 37 din 11 septembrie 1904, p. 2.

² V. Georgescu, *Bătălia de la Borșa din 1717, în Maramureș - vatră de istorie milenară. Lucrările celui de-al doilea simpozion. Borșa 02 - 04 august 1996*, Cluj - Napoca, 1997, p. 295.

³ Gheorghe Șincai, *Opere. Hronica Românilor*, ed. Florea Fugariu, vol. III, București, 1969, p. 328.

⁴ *idem*, p. 330.

⁵ pentru amănunte vezi în *Istoria militară a poporului român*, vol. III, București, 1987, p. 420 - 425.

⁶ *idem*, p. 425.

disloca o parte a armatei imperiale din fața Belgradului, mutând-o pe alt front. În fruntea acestei expediții se afla domnul Moldovei, prootomanul Mihai Racoviță și 15 000 de tătari în frunte cu sultanul Azamet Ghirai (după unii autori)⁷, după alți autori⁸: aproximativ 20 000 călăreți (10 000), 3 700 moldoveni, 700 de turci și 300 cazaci. Oastea aliată cucerește orașul Rodna, înaintează apoi pe valea Someșului Mare, înconjoară și asediază Bistrița, pe care nu o pot cucerii. La Prundul Bârgăului, trupe austriece care opun rezistență, sunt înfrânte⁹. La 18 august 1717, garnizoana otomană din Belgrad capitulează. Moldovenii, în frunte cu Mihai Racoviță, se retrag spre Moldova, dar tătarii se dedau la jafuri. Pentru preîntâmpinarea unor asemenea acțiuni devastatoare, comandamentul militar imperial al Transilvaniei inițiază negocieri cu principele M. Racoviță, stabilind raporturi de bunăvecinătate (ex. în septembrie 1717 pacea era restabilită; Moldova iese din războiul ce confrunta încă Imperiul Habsburgic cu Poarta Otomană. Un stâlp de pomenire era ridicat de domnul Moldovei la Vama, amintind trecătorului de campania anului 1717 <în, *Istoria militară a poporului român*, vol. III, Buc. 1987, p. 425>.).

Ce ne spune *Cronica* lui Șincal ? "iară feciorul hanului au slobozit pe tătari se ardă și se robească, precum au și făcut, că cei ce mergea înainte au agiuns până la Murăș, la Reghin, la Mihăș și la Gatul Calianului, unde agiungând, pe beții lăcuitorii din Sec pe toți i-au robît. Însuș feciorul hanului au pornit în gios spre Someșul Mare către Betlen și cătră Reteag și de-acolo au trecut prin vidicul Lăpușului cătră Baia Mare, cătră Sătmariu, cătră Chioar, și cătră Ugocea, pretindenea arzând și robînd, și fiindcă toți lăcuitorii era pre-acasă, pe foarte mulți nobili au prins cu muierile, cu pruncii lor dinpreună. De-acî pre la Leveta au trecut peste dealuri la Maramurăș. În Maramurăș, tocma la plaiul Borșei, pre-unde se trece la Moldova, au poposit tătarii cu nenumărați robi și nespūsă pradă grăbindu-se cătră casă, și acolo lăcuitorii din Maramurăș năvălînd preste dâșșii au slobozit multe mii de robi (că, precum s-au auzit, ducea mai mulți de 15 000 de robi cu sine) și mai mare pagubă au făcut în tătari și în caii lor"¹⁰. Cercetătorii istoriei locale¹¹ au evidențiat, chiar în mod amănunțit, faptele istorice petrecute în acel timp. Tătarii, după ce pradă satele și orașele de pe valea Someșului, devastează și incendiază Cetatea Chioar, ajung la 30 august la Satu

⁷ *Istoria militară a poporului român*, vol. III, București, 1987, p. 425.

⁸ V. Georgescu, *op. cit.*, p. 296.

⁹ *ibidem*.

¹⁰ Gheorghe Șincal, *op. cit.*, p. 330.

¹¹ Al. Filipașcu, *Istoria Maramureșului*, 1940, p. 150 - 151; Al. Filipașcu, *Le Maramureș*, Sibiu, 1944, p. 36; *Pagini din Istoria Maramureșului*, Baia Mare, 1967, p. 76; M. Dăncuș, *Borșa Maramureșului. Conotații istorico - etnografice și de mediu* și V. Georgescu, *Bătălia de la Borșa din 1717, în Maramureș - vatră de istorie milenară. Lucrările celui de - al doilea simpozion. Borșa 02 - 04 august 1996*, Cluj - Napoca, 1997, p. 218 - 224, 295 - 300.

Mare, unde incendiază conacul comitelui Karolyi. Maramureșenii, care inițial i-au crezut aliații lui Rakoczy și deci eliberatori, văzând că pradă, s-au refugiat în păduri și s-au pregătit de luptă. La 31 august tătarii poposesc la Visc, având cu ei aproximativ 12.000 de robi. Într-o primă fază, sunt atacați la Hust de o ceată, condusă de Moise Codrea și Sigismund Stoica, în noaptea de 1 septembrie, eliberând câteva zeci de robi. Tătarii scapă fără mari pierderi și grăbesc înaintarea spre Moldova, în drum jefuind biserica calvină din Sighet și satele de pe valea Izei. Sunt atacați în strâmtoarea dintre Bârsana și Strâmtura de 300 de localnici, conduși de pretorii Ion Stan, Simion Săpânțan și Sigismund Nagy. Tătarii au aici pierderi mari de oameni și prăzi, înregistrează și maramureșenii câteva zeci de morți și răniți. Grosul oastei tătare, continuă înaintarea, nimicesc tot ce găsesc în drumul spre localitatea Bocșa, unde ajung pe data de 3 septembrie 1717. După încercarea nereușită de a incendia o biserică, se retrag spre toponimul Gura Fântânii și intră în Cheile Prislopului. Descrierea luptei ce va urma o face istoricul Alexandru Filipașcu¹¹: "Aici (la Borșa) încearcă să incendieze bisericile, însă la biserica din jos i-au întâmpinat un grup de femei bătrâne cu strigăte ascuțite și cu o ploaie de pietre, ceea ce a făcut pe tătari să renunțe la planul lor. Fără să bănuiască vre-o primejdie, tătarii au înaintat până la Gura Fântânii, apoi au intrat în Strâmtoarea Cheia de sub Prislop, unde s-au oprit să petreacă noaptea.

În acest timp protopopul Borșei era Lupu Șandru (Sandrin, fostul căpitan al lui Rakoczy, un bun cunoscător al artei militare din acel timp. La auzul apropierii tătarilor, el transformă strâmtoarea Cheia într-o capcană, pentru a abate pe tătari de la gândul înaintării lor pe Valea Cislei, le-a trimis la Moiseiu, pe un tânăr, ca să li se ofere de călăuză. În zorii dimineții de 4 septembrie (1717), la semnalul lui Lupu au început să se rostogolească asupra tătarilor copacii din împrejurimi și mii de bolovani de pe vârful munților. Poporul înarmat cu coase, securi și furci de fier, năvăli asupra păgânilor, începând cu un măcel îngrozitor, care a durat până seara. În timpul luptei vreo 4 000 de tătari au reușit să iasă din capcană și să se îndrepte spre muntele Știol. Aici însă au întâmpinat furia elementelor naturii, deoarece s-a dezlănțuit un vifor puternic, care provocând surparea terenului muntos, a cauzat moartea a peste 2 000 de tătari. Pe locul măcelului s-au numărat peste 6 000 cadavre tătare, dar și vreo 4 000 morți din rândul robilor creștini. Din cei 10 000 de tătari nu au scăpat nici 2 000 cu viață, dar și aceia plini de răni.

Chiar și fiul hanului a murit peste câteva luni în urma rănilor ce le-a primit.

Locul măcelului se numește azi Preluca Tătarilor, iar locul unde s-a surpat pământul îngropând pe tătari, se cheamă Igheabul Tătarilor. Dintre robii creștini și-au reprimis libertatea 7.085, din care 1.454 erau din Ugocea. Tradiția spune că trei ani de zile n-a băut poporul apă din valea aceea în care au strâmtorit și au ucis mii de tătari".

¹¹ Al. Filipașcu, *op. cit.*, p. 151 și urm.

Memoria maramureșenilor a păstrat cu sfințenie acest act de eroism, dovadă și legenda din anexă. Ceea ce ni se pare nouă și mai interesant este că, așa cum ne explică redacția ziarului "Gazeta de Duminecă", confratele lor Petru D. Bilțiu de la Maramureș care le-o trimite spre publicare în anul 1904, a auzit-o de la un veteran "Ioan Pleș ai Gafiei din Jod"¹², care a murit în anul 1903 având vârsta de 103 ani. Datorită profesiei ne-am permis doar o sumară explicație istorică a legendei, analiza literară o lășăm pe seama specialiștilor domeniului. În primul rând noi ne-am făcut datoria de a o semna, pentru că, așa cum afirma Nicolae Densușianu la finele secolului trecut: "în poporul român țăran se găsește astăzi mai multă istorie veche națională povestită de bătrâni, decât se propune în toate școlile noastre"¹³.

În ce privește *Gazeta de Duminecă*, primul ziar în limba maternă din Sălaj, vă putem oferi următoarele date: se intitula *Gazeta poporală*, apare la Șimleu - Silvaniei; nr. 1 la 3 ianuarie 1904; săptămânal <duminică>; 12 p.; format 290 x 420; proprietar editor: Ioan P. Lazăr, redactor responsabil Ioan Pop-Reteganul; tipografia Victoria din Șimleu - Silvaniei; în luna octombrie 1911 sistarea apariției; reapare(?) ca organ politic și cultural independent începând cu 11 aprilie 1920; își încheia apariția în anul 1937¹⁴.

Anumite evenimente dramatice prin desfășurarea lor au stârnit din plin imaginația poporului, devenind istorie și legendă. În rândul acestora ocupă un loc aparte înfrângerea tătarilor, în ultima lor năvălire la Borșa în 1717. De altfel culegătorul și prelucrătorul uneia din variantele legate de acest eveniment chiar ține să ne avertizeze: "De acum prin toate comunele românești din Maramureș povestesc bătrânii despre înfrângerea tătarilor la Borșa, care de care însă cu variante una mai interesantă cât alta..."

Comoara Șpanului, publicată de Petru D. Bilțiu, adică Petru Bilțiu Dăncuș (1863 - 1907), învățătorul care face parte din grupul învățătorilor maramureșeni îndrumați de către Tit Bud către culegerea folclorului și care la 1892 a răspuns și la chestionarul istoric al lui Nicolae Densușianu, lăsând în manuscris culegerea "Colecțiune de hori, strigături și basme culese din popor cu scopul de a compune o icoană vie a modului de viață și cugetare a săteanului român, apărută postum în *Folcloristica Maramureșului*, București, editura Minerva 1970 de Dumitru Pop¹⁵, este o povestire legendară. Faptul istoric este întâlnit în forma unei scurte povestiri folclorice, întruchipat artistic în stilul prozei populare.

Deși titlul "Comănacul Șpanului" ne conduce către narațiunea uniepisodică

¹² *Gazeta de Duminecă*, an. I, nr. 38 din 18 septembrie 1904, p. 4 - 5.

¹³ vezi în, A. Fochi, *Cântecul epic tradițional al românilor*, București, 1985, p. 90 - 91.

¹⁴ Pentru amănunte vezi *Acta Musei Porolissensis*, (Zalău), nr. IV/ 1980, p.759 - 767; V/1981, p. 651 - 672; VI/ 1982, p. 473 - 494.

¹⁵ Iordan Datcu și S.C. Stroescu, *Dicționarul folcloriștilor*, București, Editura Științifică, 1979, p.64-65.

specifică povestirii, fapt ce ar corespunde cu o schiță, povestirea este pluriepisodică, întrucât accentul cade nu atât pe episodul uciderii tătarului scăpat cu viață din luptă și dobândirea comorilor lui, ci pe episodul pregătirii, strategiei și înfrângerii tătarilor de către borșenii neînarmați, sprijiniți de către moroșenii din alte sate.

Așa cum ne sugerează subtitlul "schiță tradițională" culeasă din gura poporului, autorul vrea să ne convingă că cele narate constituie folclor, așa cum le transmite poporul prin viu grai. Piesa însă este o producție semicultă, în care intervenția autorului este vădită.

Chiar dacă la prima vedere s-ar părea că faptele narate în această povestire legendară sunt veridice, deci piesa ar fi realistă, în realitate naratorul inventează anumite episoade și fapte imaginare, chiar motive mitologice mai răspândite în folclorul nostru și universal. Semnificative sunt pe această linie episodul răsturnării de către babă a tătarului în butoiul cu slatină, episodul ajungerii la stână a tătarului scăpat din luptă, motivul comănacului șpanului și a comorilor pe care acesta le deținea. "Și dacă s-a încălzit căldarea a dus desagii în colibă, dar cu mare greu, că erau tare grei. Ș-apoi când i-o deșertat gios!... Vai de mine și de mine! Că s-a îngrozit de ce-o văzut!... C-o fost plini de bani și aur și de argint, și-au fost cuțite și furcuțe cu plăsele de aur, și-o fost o grămadă de talgere și ulcelucă toate galbine ca de aur! Și-o fost unele ciurcei ște galbini cu niște pietricele tare hireșe (frumoase) ce sclipeau tare mândru (sclipeau tare frumos)!".

Motivul comorilor găsite sau regăsite, despre împrejurările în care au fost găsite sau ascunse. Legende despre comorile "curate", cele puse cu blestem sau "necurate" sunt arhirăspândite în mitologia noastră populară și au fost atestate în multe dintre regiunile țării precum Argeș, Buzău, Transilvania, Mehedinți¹⁶. Motivul comorilor circulă frecvent și în mitologia universală și a fost atestat la francezi, maghiari, germani, italieni, la popoarele slave, la danezi¹⁷.

Motivul comorii îl întâlnim și în episodul înecării tătarului de către babă în butea cu slatină. "Desagii aceia au fost plini de bani și alte scumpii și Găvruseii au fost tot oameni gazde până amu".

Fuziunea real fantastic este ușor de analizat, dacă raportăm cele narate la sursele documentare. Anumite episoade nu corespund adevărului istoric. Faptul că tătarii nu ar fi făcut prea multe stricăciuni, că nu ar fi avut ce strica ne este contrazis de documentele istorice. Se știe că în furia lor oarbă, tătarii au aprins casele din sat și biserica din partea de sus a Borșei¹⁸, iar în narațiune se spune "numai ne-au batjocorit și ne-au spurcat bisericile, dar de aprins nu le-au aprins".

¹⁶ Ion Mușlea și Ovidiu Bârlea, *Tipologia folclorului după răspunsurile lui B.P. Hașdeu*, București, Editura Minerva, 1970, p.468 - 469.

¹⁷ Tudor Pamfilie, *Comorile*, București, Librăriile Socex, 1916, p.64-67.

¹⁸ Vasile Schrek, *Năvălirea tătarilor în Maramureș și înfrângerea lor la Borșa în 1717*, Marmația, nr.3, Baia Mare, 1977, 74.

În povestire faptele au fost văzute de pe o poziție "științifică" populară, de la nivelul omului necărturar, la care imaginația și sistemul mitic de asociere a ținut locul gândirii logice și a verificării evenimentelor.

Povestitorul este preocupat de miezul faptelor, de dimensiunile lui impresionante. Autorul este subordonat intenției de a contura evenimentul, faptul în sine, conturat cu cât mai multă claritate, evidențiind aspectul eroic și educativ în primul rând, precum și atmosfera în care s-a petrecut.

Din aceste motive, narațiunea capătă un caracter didactic, în care efectele moralizatoare sunt bine scoase în relief prin comentariile autorului, care, desigur, constituie insertul narațiunii. "Săracii poptii aceia!... D-zeu sfântul să-i ierte, numai lor li se cade mulțumită întâia-și dată, că și-au iubit turma lor și apoi vedeți dragii mei cât de bine ascultau strămoșii noștri de Popti, că s-au strâns de peste varmede și așa au făcut întocma cum i-au povățuit cârmașii lor. Hei Doamne!... Să fi făcut așa toți frații locuitori în țara noastră, să fi fost toți cârmașii țării, așa la inimă ca Popa Lupu și Popa Crăciun; de bună seama nu ne-ar fi pustiit țara toate liftele cele rele. Da heaba (geaba - în zadar) că alții nu vreu să audă zisa Domnului: Unde-s doi sau trei adunați în numele meu: acolo sunt în mijlocul lor".

Autorul vrea să ne convingă de autenticitatea celor narate, în care scop se adresează cititorilor. "Iaca iubit public cetitor! Așta povestesc bătrânii moroșeni de zdrobirea tătarilor la Borșa! Am aflat deci de consult a reproduce după putință - tezaurul în simpla lui splendoare originală".

Latura etnografică este o caracteristică a prozei și ține de concepția autorului, de intenția lui de a da culoare narațiunii și de a o localiza cât mai bine. "Căci dacă îmi place a mă mândri cu eroismul străbunilor: nu mi-e rușine nici cu provincialismul lor, în care se află limbistul tezauri aduși din Roma". Rezultă că limba provincială era pentru autor un argument al latinității. Și nu întâmplător particularitățile graiului maramureșean provin în cea mai mare parte din latina vulgară.

Deșteptarea unor sentimente patriotice este iarăși o intenție, care ne este limpede exprimată de către autor, în fraze convingătoare. "Ba chiar ar fi timpul doară: să se intereseze suflarea românească din cauza urmașilor lui Dragoș, căci sunt șoimi de prin Carpați! Popor vioi, tenace și deștept este acesta, dar vitregia timpurilor l-a ținut în orbire cu scop de a-l adormi. Nu doarme însă, ci să deșteaptă pe zi ce trece și deșteptarea îl va mântui".

Cât privește culoarea locală, autorul nu folosește numai particularitățile fonetice ale graiului maramureșean, ci și termeni lexicali cu duiumul: "heaba", "boghet", "batâr" (măcar), la care se adaugă vorbirea prescurtată bazată pe cruțarea efortului de memorie și a economisirii materialului lingvistic "hăi untea(șule)", "Tu Măricu", "Măi Pè", "Măi Ioa", etc. Eroii sunt surprinși în activitățile lor specifice cum ar fi "urditul" la stână.

Anumite fapte istorice țin de domeniul adevărului istoric. Documentele ne argumentează că organizatorul și conducătorul luptei borșenilor a fost preotul Lupu Șandrin, care a luptat în calitate de căpitan în armata lui Francisc Rákóczi al II-lea, om priceput și cu experiență militară. Mai putem aminti prăvălirea peste inamic a copacilor tăiați pentru a putea fi răsturnați, cât și imobilizarea mai multor locuitori din afara Borșei, mai ales în satele de pe Valea Izei, pentru a mări potențialul de luptă al borșenilor¹⁹. Mai trebuie pomenit și blocarea drumului ce ieșea din strâmtoare²⁰.

Astfel de istorioare, cunoscute de oamenii locurilor și trecute din generație în generație, circulă și în nordul Moldovei și sunt legate de înfrângerea polonezilor în Codrul Cosminului²¹, în care episodul tăiatului pădurilor este frecvent.

Intervenția autorului prin acele comentarii cu efect moralizator ținteau scopuri multiple. Cele două lumi, cea veche cu viața ei sănătoasă, bazată pe tradiție este opusă celei prezente, înstrăinate și decăzute. "Doamne!... că în lumea de acum s-o știmbat, și oamenii, da și popii că acum nu să ibesc pruncii cu părinții, n-ascultă turma de păstori, da îi drept că și păstorii tare puțini seamănă cu Lupul și cu Crăciun!... Ști D-zeu unde vom ajunge, că te doare inima când te uiți prin Moiseni și prin Borșa, că pe unde a fost căsuțele și colibele vitejilor de la "Preluca Tătarilor" amu-s curți mari, da a altora... nu a tătarilor, ci a jizilor, apoi: bieții români îs plini munții de ei".

Narațiunea, deși este publicată de un condeier cu preocupări și în plan poetic (a publicat versuri în Familia de la Oradea) nu este la nivelul legendelor maramureșene reprezentative. Dialogul care să imprime nerv dramatic și mișcare narațiunii este omis pentru a nu trăda probabil ficțiunea. Surprinde totuși folosirea jocului de cuvinte de efect. "Atunci a plătit cățelul bucățălu și cățaua bucățaua". Anumite expresii și sintagme neaoșe locale sunt și ele de efect "lelet de om", "pui de om", "ni hăi untea" (uncheașului). Nu sunt lipsite de efect dese exclamații și invocații "Doamne - Doamne", "Hei Doamne!", "Ni măi!", "Hei ba nu", "Și apoi sărace", etc. Prin aceste exclamații comunicarea este mai directă, mai intimă, mai impresionantă.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Gheorghe Vrabie, *Proza populară românească. Studiu stilistic*, București, Editura Albatros, 1986, p.118.

Anexa 1.

Comânacu Șpanului
- Schiță tradițională, culeasă din gura poporului -

După-ce au fost prădat căpcânii de tătari țara noastră, (la 1717) o samă dintre ei să întorceau cătră țara lor pe aicea prin Maramureș, voind a trece prin munții Borșei. În Borșa pe vremea aceea erau 2 preoți cu minte: Popa Lupul și Popa Crăciun, iară fișpanul varmerzii (comitatului) era un domn "Sztojka" (Stoica).

Tătarii au fost făcut multă pradă prin țară în jos - acolo pe la orașe -, dară aici în comitat n-au stricat mult, că n-au avut ce strica, că oamenii s-au ascuns prin munți și prin celea păduri săcrete, și și-au dus vitele și tot ce au avut mai bun, și apoi tătarii să temeau a să băga prin păduri. Ba, nici nu aveau să mai cerce mai mult bine, că și-au fost strâns ei destule comori din țară, că: avea mai tot însul câte 2-3 cai plini ca stupul, ... încărcăți cu desagi de piele plini de bani de aur și de argint, și o seamă au fost legat pe sub pânțelele cailor domnișoare și fete frumoase, pe cari le-au răpit din țara noastră și așa le duceau cu ei. Pe la hândalurile¹) cu ocne zice că s-o fost ascuns bieții oameni prin ocne, de erau îndesate pline-plinuțe și nu cutezau a eși afară. Spun bătrânii că: la Ocna Șugatagului au mers tătarii și s-o ciudit că nu află oameni de loc; apoi au luat seama că să bagă în ocna (mină) vre-o câțiva oameni, ... s-au luat după dâșșii, dară s-au temut a să băga în pământ, ci numai aruncau tăciuni aprinși și lemne de ceară arzând, ca să vază: cât de afundă e ocna; apoi strigau pe oameni pe nume să-i celuiască (înșele), să zii (vie), afară: "Tu Măricu ! ... măi Pé ... măi Toa ... (Toadere) ... măi Ioa ! ... ziniți afară, că s-au dus tătarii "!!!" Dară în zădar au prăbălit a înșela pe bieții oameni, că n-o eșit nici unul.

De la ocna zice că s-au coborît tătarii cătră satul Călinești (Călineștii de sus, comună curat românească, în care abia cârțăiesc de azi pe mâne câteva familii sdrențuroase de jidani).

Da acolo ți-o pâiț un căpcâne de aceia, că s-o băgat călărește în ocol la oarece strămoș a Găvrșanului (o familie ce poartă și azi porecla aceasta), și acolo o fost o biată babă ascunsă în niște urzici sub un gard, că ea n-o putut fugi la pădure. Tătarul o cătat în toate lăturile, da n-o fost nici oameni p-acasă, nici n-o aflat oarece bun de dus.

Calul și l-o fost legat de un gard, și pe urmă o văzut în șatră o bute mare-mare, în care pe semne a gândit că a afla aorece. s-a dus și s-a desăgît cu pânțelele peste doagele tonului (buței) și a prins a scoltăi cu sulița în ton; da baba odată s-a supurit (s-a repezit) și-o ridicat pe tătar de picioare și l-a resturnat în butea plină mai pe jumătate cu slatină (morătoare, apă sărată). No, da nu ia trebuit să beie

¹ *hândal* - opidaș mic cu mine, cuvânt folosit în genere prin Marmația /n. red. "Gazetei de Duminecă" - nr. din 11 septembrie 1904, p. 2./

multă și l-a luat dracul. Apoi biata babă a luat desagii cei de piele de pe cal și cu mare greu i-o tras în urzici; iară calului i-o dat drumu pe uliță.

Desagii aceia a fost plini de bani și alte scumpii, și Găvruseii au fost tot oameni gazde (avuți) până amú (acuma).

No, și cum zic, așa cum auziși din bătrâni, că n-au șezut multă vreme tătarii prin Maramureș, nici n-au făcut pagube multe pe sate, fără numai ne-au batjocorit și ne-a spurcat bisericile da de aprins nu le-au aprins, că și în leud tomna (tocmai) în anul acela o gătat biserica cea nouă (din Șes).

Că pe semne au avut a să și teme, dacă n-au aflat oameni câtu-s satele. Ei s-au temut că: da de or și (fi) trinși toți oamenii într-un loc și cine ști ce or păți, că au văzut tătarii trecând în jos, că moroșanii is feciori harnici (corpolenți). Și apoi: de ce s-au temut, n-au scăpat că: Poptii cei din Borșa - D-zeu să-i ierte - au fost trimisă soli pe toate satele *românești* și au chemat oamenii la Borșa, ca să aștepte acolo pe tătari și să-i dobzeze (să-i bată ca pe dobă) cum trebuie. Săracii Poptii ! ... În toate zilele făceau slujbă și să rogau lui D-zeu cu oameni, cu tot, și apoi mereau (mergeau) pe izvor și tăiau cu *șirăzul* (firesul) lemnele, da le tăiau numai în jumătate - nu le oborau de loc jos. Cu securile n-au tăiat, că ș-ar fi adus aminte tătarii că-s acolo strânși oamenii - dacă i-ar fi auzit *bontânind* și ar fi fugit p-airea, ca să scape din sclopță²).

Da numa în fundu izvărului au aruncat lemne multe și au închis plaiu de cu bună vreme, cât n-au fost chipeș (cu puțință /n. r./) să treacă pe acolo nici așa slobod, ne cum cu cai.

Și apoi sărace ! ... au prins a zini tătarii - dacă s-au strins de pe sate - și s-au ciudiut, că nu văd *lelet de om* (pui de om / n.r./) nici un om, cât e apa Izei și a Vișeuului. Da ș-au dat ei de oameni, că românii erau înșirați de-a lungul izvorului Borșei, - câtu-i din sat și până în vârful Prislopului au fost plin de amândouă coastele dealurilor, și Popa Crăciun sta pe o culme înaltă de-a dreapta, iar Popa Lupul sta în stânga izvorului pe altă culme. Ei s-au așezat așa, ca să poată vedea bine pe tătari, și le-au dat pace să meargă, până or ajunge la prislop - unde era închisă trecătoarea.

Tătarii zice că mergeau lălăind, nici nu visau, că nu le-a cânta cucul mai mult. Și când au ajuns fruntea tătarilor la fundul izvorului: odată au suflat preoții noștrii în *bucin*, iar românii au început a *îmburda* copacii cei mari de amândouă părțile izvorului și apoi: cine au văzut căzând numai un copaciu mare mare, știe ce sodom face, că rupe toate lemnele câte îi stau înainte, d-apoi acolo, că o fost slăbite lemnele *postată* (un teritor mai mare /n.r./), când au prins a *ptica* (*pica*) la vale: să rupea și pământul sub ele. "Atunci a plătit cățălalul *bucățălú* și cătaua *bucățaua!*..." Că străbunii săraci, au *sodomit* pe toți tătarii câți au intrat pa valea Borșei. Dealurile pe acolo au rămas fără pădure și până în ziua de astăzi îi zic pe

² Copiii taie ușă într-un bostan, scot miezul din el, apoi ridică ușulița cu un bețișor, apoi preaseră simburi de bostan pe ușă și-n bostan și astfel prind pițiguși. La cursa asta-i zic sclopță /n. red/.

acolo ! ... "*Preluca Tătarului*" ... (Va urma) (Gazeta de Duminecă, an. I, nr. 38 din 18 septembrie 1904, p. 2 - 3.)

(Urmare) Săracii Poptii aceia ! ... D-zeu sfântul să-i ierte, numai lor li să cade mulțămită întâia-și dată, că și-au iubit turma lor și țara și apoi vedeți dragii mei ? ... cât de bine au ascultat strămoșii noștri de Popti, că s-au strins de peste varmede și așa au făcut întocma cum i-au povățuit cârmașii lor. Hei Doamne ! ... Să fi făcut așa toți frații locuitori în țara noastră, să fi ascultat de poruncitori, și iarăși: să fi fost toți cârmașii țării, așa la inimă ca Popa Lupul și Popa Crăciun; de bunășama nu ne-ar fi pustiit țara toate litfele cele rele. Da heaba (geaba - în zădar) că alții nu vreau să audă zisa Domnului: "Unde-s 2 sau 3 adunați în numele meu: acolo eu sunt în mijlocul lor". Da Doamne - Doamne ! ... că în lumea de acum s-o *știmbat*, și oamenii, da și Popii, că acum nu să *ibesc* pruncii cu părinții, n-ascultă turma de Păstori, da îi drept că și păstorii tare puțin seamănă cu Lupul și cu Crăciun !... Ști D-zeu unde vom ajunge, că te doare inima când te uiți prin Moiseni și prin Borșa, că pe unde a fost căsuțele și colibele vitejilor de la "*Preluca Tătarului*" amu-s curți mari, da a altora... nu a tătarilor, ci a jizilor, apoi: bieții români îs plini munții de ei ... pe Valea lui Bilt, pe Țipla... pe sub Pietroșii, pe Valea lui Dragoș și pe airea. Hei... unde ați fost voi păstori ! ... Ce ați lucrat ? ... Pentru - ce a-ți dormit și v-ați lăsat turma să o împrăstie ... prin munți ? ... (Sărace Crăciun și Lupul ! ... Bucinul vostru a putut aduna pe toți frații din comitat, dar urmașii voștri cu carte mai multă n-au putut apăra vetrele străbne ! ... D-zeu vă ierte păcatele ! ... Voi a-ți fost săraci de cărți, dar bogați de dragoste frățască și de fapte mari ! ... Pe mormintele Voastre e zidită biserica cea mare în mijlocul Borșei. Acea va fi mărturie pe pământ, că a-ți fost cândva oameni după chipul lui D-zeu și la judecata din urmă toată petriceaua din zidul acel măreț, va zice: Doamne ! ... Eu /p. 3./ am fost pusă în zidul casei Tale și am avut menirea să acoper și să păzesc osămintele acestor păstori viteji ai Tăi. Acum primește-i Doamne de-a dreapta Ta, că: din sudoarea și rodul dragostei lor s-a zidit casa Ta. Ei și-au iubit frații și țeara lor ! ... Primește-i și Tu Doamne într-u dragostea Ta !")

Dar să nu uit de *comânac* !

Tătarii a perit acolo și pe cei mai mulți i-o mâncat *croncii* și *cialhăii* (vulturi), de a rămas vre-o câțiva nesdrobiți pe subt ori-ce *tieșituri* (o bucată de copaciu tăiat, care mai în sus ținându-să de rădăcini) și despre unul de aceea *ne-a* și (ne-a fi) povestea cu *comânac* ! Asculte-o cine a vrea !...

Am auzit povestind pe moșul-meu, că a scăpat dintre lemne un tătar cu cal cu tot și-a eșit pe *sforacu* (cele părăuaș de munte) *ce mere cia* cătră Coasta Plaiului*). Și pe coasta Plaiului a fost atunci o stână și-o nimerit tătaiul la colibă *minten* (îndată) după prânz (dejun), pe când *serbea* (fierbea) căldarea cu urda. El o *morăit* oarece către vătav, da românul nu l-o priceput, fără numai atâta a înțeles, că întreabă că "încătro-i drumu cătră *Molduo*". Ș-apoi i-o răspuns de-a

mânios: "Dacă cauțați tu drum, că eu n-apuc a mere, că *mnia* (îmi va) arde căldarea!!" Da tătaru i-o arătat că i-a plăti cu bani mulți, că are în jeb (buzunar) și în desagi, numai să facă bine să-i arete pe unde merge cătră Moldova.

Vătavu s-o gândit una, și-a tras căldarea într-o lature, și-a luat bota și s-a dus cu căpcânele să-i arete, da: păcurariul nost a mers pe deal și-a lăsat pe tatar pe din-jos și *merea* așa alătura. Apoi a stat la *obârșia* unei văi (la izvorul unei văi) și când a socotit că i-a și de îndămână, a prins a arăta tătărului, că pe acolo-i drumu - pe izvoru (valea) cea. Și cum sta și să înholba tătariul, odată ni-l umflă păcurărește cu bota pe la ureche, ... cât odată-i cu roatele-n sus ... ș-apoi numai două i-o mai uns cătră pământ că nu i-a trebuit altele, și-o zis: "No, pe aice-i drumu cătră Moldova!!"... Apoi a luat calu de frâu și s-a dus la colibă cu el; a luat jos desagii și calului i-o dat drumu să pască.

Și dacă s-a încălzit iară căldarea, a dus desagii în colibă, da cu mare greu, că era tare grei. Ș-apoi când i-o deșertat *gios*!... Vai de mine și de mine! Că s-a îngrozit de ce-o văzut!... C-o fost plini de bani de aur și de argint, și-au fost cuțite și furcuțe cu plăsăle de aur, și-o fost o grămadă de talgere și ulcelucă toate galbine ca de aur!... Ș-o fost *unele și ciurcei*, *ș te* galbini cu niște *petricele tare hireșe* (frumoase) ce scliptea tare mândru (sclipeau foarte frumos)!... D-apoi asta ce dracu-i?!... No asta nu știu ce-i!... Vătavu *să păzia* (să grăbia) cu *urditu* (a urdi - a fierbe urdă) că acum s-a fost întârziat și să temea c-or sosă cu oile să mulgă de gustare (la ameazi) și-apoi avea lucru să-și ascundă desagii cu treabă, ca să nu știe ceia păcurari *nemnică*. Da nu putea de ciudă că: ce să fie aceasta ? ... Că - zice - n-are a si cupă (un vâștior de lemn, care de regulă în Marmația să zice "cană" și măsură 3 litre), ... că-i prea mândră ! ... Apoi: de cujmă, nu-i bun, că-i pre vârtoasă la cap ! Ș-o prăbăluit-o să vadă că bună i-ar fi de cujmă ! ... da nu ia plăcut, că a fost prea vârtoasă și o-ar și fi aruncat în pedeapsă să o mănânce, da numai a fost tare frumoasă, *pătaceea* a aruncat-o în fundu *colibdi* (colibei) și ș-o gătat urda, că zineu ceia cu oile ! ...Da desagii încă i-a ascuns în niște buruiene mari după *strungi*. Ș-apoi dacă ți-o sosit cu oile ! ... apoi ți-s-o ciudit cu toții de *mnenunea* aceea !! ... Da de unde o ai adus măi Dumni !? (Dumitre). Dacă o-am aflat ! ... Da ce-i aiasta mă ? Eu nu știu ! ... Da de ce-i bună ? ... D-ai Știu eu ? ... Măi și mândră-i ! ... Ni măi ! ... ce de petricele-s pe ea ! ! ... Stați mă, că zine viju de la sterpe ! ... da de-a ști el ! ... Ni hăi *untea* (unchiașule) ! Oare ce să fie comedia aceasta, că cupă n-are a si (fi) că-i tare hireșă. (Altul.) Măi feciori! aiasta a si oare-ce cupă domnească ! ... Hei, ba nu dragii *unteșului*, că aiasta-i "*comânacu șpanului*". Da de unde la-i aflat?

După tălmăcirea aceasta a gustat (au prânzit) păcurarii, apoi a muls oile și ceilalți s-o dus în pornele, da vătavu și-o ascuns desagii cu banii și comânacu încă l-a pus bine. A doua zi diminicioară a plecat la țeară și s-a dus cu comânacu până în Sidetiu (Sziget) și-o întrebat, că unde șede jupânul Șpan, că are să-i arete oarece"?!

În Sighet a fost îndreptat, de oarecine, la jupânu fișpan, că mai erau atunci 2 șpani mici (vicișpan) în oarmede, da aceia ședeau pe sate. Jupânu fișpan a și cunoscut mai bine, care fel de comânac îi acela, că bagseamă a fost și ore-ce slove pe el scris. *Boghet* (destul) de atâta, că de atunci fișpanu Sztojka am auzit că-i baron, c-o bătut pe tătari la Borșa, *batâr* (barem, deși) că el nici n-a fost acolo, fără numai a auzit că-s morți tătarii. Încă ș-aceea am auzit povestind, că în ziua când o sodomit românii pe tătari: fișpanul Sztojka a fost departe de Borșa într-un sat pe Iza. Și aceea am auzit, că comânacul acela a fost o coroană de la oare-ce *neam împărătesc*, și baronu Stojkz s-o lăudat că el a luat-o de la tătari, batâr că i-o dat păcurarului 1.000 de zloți pentru dânsa. Săracu păcurariu!... El s-a dus cu banii la desagi în munte ș-apoi a coborât înapoi în Borșa și s-o însurat acolo și spun oamenii că a fost strămoș aiestora ce să scriu "Timiș" cum îi zic acum bocotanului celui mai mare din Borșa, că doară îl cunoașteți pe Timiș Gabor. Urmașii păcurarului până în ziua de astăzi sunt bogotani mari, da urmașii baronului a ajuns la sărăcie, că li s-o vândut moșia și acum în curțile lor în Slatină (lângă Sziget) am auzit că șede oare-ce notarăș și alți domni o mai cumpărat de acelea. Măi, măi, măi!... Cum să schimbă lumea!!? ... Da dreptatea-i tot dreptate, că D-zeu nu doarme!...

Iacă iubit public cetitor ! Așa povestesc bătrânii moroșeni de zdrobirea tătarilor la Borșa ! Am aflat deci de consult a reproduce după puțină, - tezaurul acesta în simpla lui splendoare originală, căci dacă îmi place a mă mândri cu eroismul străbunilor: nu-mi e rușine nici de provincialismul lor, în care află limbistul tesauri aduși din Roma.

Ba chiar timpul ar fi doară: să se intereseze toată suflarea românească de cauza urmașilor lui Dragoș, căci: Sunt șoimi de prin Carpați! ... Popor vioiu, tenace și deștept e acesta, dar vitregimea timpurilor l-a ținut în orbie cu scop de a-l adormi. Nu doarme însă, ci să deșteaptă pe zi ce trece și deșteptarea lui îl va mântui!

Referitor la drumul - ce duce prin Preluca Tătarului, notez că: cu ocaziunea săpărei și planisărei aceluia drum, s-au aflat multe talere, cuțite, furculițe și alte scule de preț, despre cari Onor. inteligență română din Borșa va ști - și speră că va da detalii mai cu de-a măruntul.

Apoi, ce să țin de narațiunea ce scrieiu: eu o am auzit de la bătrânii din Borșa, dar mai bine: de la un veteran cu numele "Ioan Pleș ai Gafiei" din Jod, care a repausat în anul 1903 în etate de 103 de ani. De altcum: prin toate comunele românești din Marmăția povestesc bătrânii despre înfrângerea tătarilor la Borșa, care de care însă: cu variante una mai interesantă de /p. 5/ cât alta. La de acele: doară vom reveni de altădată. Până atuncea: salute în Domnul!

Marmăția, 18 August 1904.

Petru D. Bilțiu. *)

*) O mare bucurie ne-a făcut confratele nostru, dl. Petre D. Bilțiu prin comunicarea aceasta interesantă. O am și publicat întocmai, iotă de iotă, de o parte pentru cuprinsul ei istoric, de altă parte pentru că-i scrisă în provincialismul fraților din Maramurăș, patria lui Dragoș, descălecătorul Moldovei. Astfel de legende istorice vom publica totdeauna cu mare plăcere, numai să ne mai vină. Până una-alta mulțumim dlui Petru D. Bilțiu pentru acesta trimisă și pentru cele ce sperăm că ne va mai trimite.

Red. "Gaz. de D."

**A LEGEND FROM MARAMURES COUNTY RECOVERED IN "GAZETA DE DUMINECA" JOURNAL FROM SĂLAJ COUNTY
(SUMMARY)**

The historical event that inspired "Comănacul Șpanului" or "folkloric sketch, collected from the mouth of the people" - as the redaction of the journal presents it - was *The Battle from Borsa* (Maramures county) from the 4th September 1717 which in fact was a very well organised ambush that ended Tatar robbery and plunder.

Although the title "Comănacul Șpanului" leads us to the specific uniepisodic narration of the legend - fact that corresponds to a sketch - the legend is pluriepisodic because the accent falls not only on the episode of killing the Tatar - who survived the battle - on the purpose of getting his treasure - but especially on the episode of preparation, strategy and defeating the Tatars by the unarmed Borsens (name given to the inhabitants in the area), helped by the Morosens (name given to the inhabitants in the area) from other villages.

As the subtitle suggests "a traditional sketch collected from the mouth of the people", the author wants to convince that the narration represents folklore in the way people transmits it, by word of mouth. The piece, though, is a semicult production where the blending of the author is obvious.

Though published by a scribbler with preoccupations in poetical plan, the narration, has not the same level of the representative Maramures legends. The dialog that gives dramatism and movement to a narration is omitted probably in order not to betray the fiction. It's surprising, though, the use of words play in order to get an effect. Certain expressions and syntagms truly local are also very effective. There are very effective the exclamations and invocations. Through these exclamations the dialog is made directly and more intimate, as well as impressive.

*) De-a lungul Prelucei Tătarului, peste muntele Prislop și pe lângă Coasta Plaiului trece drumul de țeară către Cărlibabă, care s-a făcut mai regulat - în anii 1870. De facerea drumului: în text mai spre sfârșit.

Aut. /n.r./